

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО
КВАЛІФІКОВАНОГО РОБІТНИКА З БЕЗПЕЧНИМ ТИПОМ
ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ВИРОБНИЦТВА**

Наталя Кулалаєва

Анотація

У статті розкривається поняття «особистість безпечного типу поведінки». Охарактеризовано основні типи деструктивної поведінки, а також причини її виникнення й можливі наслідки реалізації. Проаналізовано типологічні риси особистості безпечного типу поведінки, до яких належать мотиви поведінки, цільові настанови та способи діяльності. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування особистості безпечного типу поведінки у професійно-технічних навчальних закладах, а також її психофізіологічні та соціальні характеристики й особливості. Зазначено основні принципи формування системи безпеки людини і суспільства.

Ключові слова: *особистість безпечного типу поведінки, професійно-технічні навчальні заклади, культура безпеки, культура безпеки професійної діяльності.*

В умовах сучасного виробництва людині доводиться стикатися з небезпечними ситуаціями які можуть бути результатами аварій, катастроф, стихійних лих і соціальних нещасть. Вони найчастіше спричиняють людські жертви, збитки здоров'ю людей чи навколишньому середовищу, значні матеріальні втрати тощо. Невміння діяти в складній ситуації та виникнення страху змушують індивідуумів робити помилки, поводитися неправильно, становлячись жертвою надзвичайних обставин. Особа ж, що вміє діяти в складних ситуаціях, може знайти правильне рішення та допомогти іншим.

Постановка проблеми. Виховна робота з формування безпечної поведінки майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ) здійснюється у трьох напрямках: по-перше, вони не повинні бути джерелом небезпеки в процесі професійної діяльності; по-

друге, їм необхідно навчатися адекватно діяти при подоланні зовнішніх труднощів (поведінки під час аварії, хвороби, нещастя, стихійного лиха тощо); і по-третє, прищеплені особисті якості мають відповідати поведінці безпечного типу. Тому однією з головних цілей виховної педагогічної діяльності викладача ПТНЗ є формування та розвиток особистості безпечного типу поведінки шляхом прищеплення якостей, що характеризують культуру безпечної професійної діяльності. Щоб домогтися успіху в процесі навчання і виховання, а також вміти прогнозувати його результати, викладач повинен уявляти те, що він хоче сформулювати. Зміст поняття «особистість безпечного типу поведінки» визначається можливостями і здібностями людини задовольняти потреби в самореалізації, самовизначенні, самоствердженні, самостійності і самооцінці, що становить ядро особистості [1, с. 26]. До даного формулювання можна додати – особистості, що не завдає шкоди оточенню. Люди в різній мірі володіють якостями, властивими особистості безпечного типу поведінки. Це, в першу чергу, залежить від їхніх спадкових здібностей, але певну роль відіграють й умови існування людини в суспільстві, а також виховання та освіта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальною метою формування особистості безпечного типу поведінки є виховання в майбутніх кваліфікованих робітників певних навичок і вмінь, які дали б їм змогу будувати свою поведінку так, щоб знизити рівень небезпек, які йдуть від особистості, а також відбувалася б їхня профілактика в середовищі перебування. Питаннями цього педагогічного напрямку опікувалися багато науковців, серед яких: М. Моїсєєв, Ю. Воробйов, Л. Власова, В. Мошкін, В. Михайлюк, В. Сапронов, Л. Шершнев та інші. Вони дійшли висновку, що від природи людина отримує задоволення в реалізації спадкових програм і генетично закладених здібностей. Отже, сенс її існування полягає в самореалізації. Тому вищою цінністю цивілізованого суспільства є свобода особистості, що не стоїть на перешкоді свободи інших.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності формування

особистості майбутнього кваліфікованого робітника з безпечним типом поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людська спільнота є біосоціальною системою, яка може стало функціонувати у двох режимах: конструктивному та деструктивному. Перший передбачає досягнення балансу біологічних (спадкових програм поведінки) і соціальних регуляторів (норм права). Він є результатом розвитку свідомості і вдосконалення суспільством норм культури. Для цивілізованого соціуму характерні усвідомлено вироблені цінності і норми соціальної поведінки: визнання цінності інтелекту і природної обдарованості; визнання цінності професіоналізму та освіченості; визнання цінності особистості та її прав; визнання недоторканності приватної власності; законслухняність; повага до чужих інтересів і здатність до компромісу; чесність і обов'язковість; розважливості і ощадливості. Другий – деструктивний – характеризується ослабленням впливу соціальних регуляторів і домінуванням біологічних. Так звана деструктивна поведінка, що заподіює шкоди людині і суспільству, в цілому є одним із видів соціальної небезпеки. Відокремлюють такі типи деструктивної поведінки: аддиктивна – відбиває прагнення до відходу від реальності шляхом зміни психологічного стану за допомогою одурманюючих речовин; антисоціальна – протиправна, що не відповідає етиці і нормам моралі сучасного суспільства; суїцидна – схильність до самогубства, обумовлена низкою факторів, а саме: ізоляцією від суспільства, безпорадністю (фізичною, правовою, інтелектуальною), зневірою в майбутнє, втратою власної незалежності; конформістська – прихильність до офіційних точок зору, пристосуванство; нарцистична – самозакоханість, підвищена чутливість до оцінок інших людей, на цій основі відсутність співчуття до них, до всього оточуючого; фанатична – сліпа прихильність якої-небудь ідеї; аутична – утруднення соціального, суспільного контактів, відірваність від реальної дійсності; девіантна – не відповідає соціальним і моральним нормам [2, с. 42].

До причин деструктивної поведінки можна віднести: відчуття дискомфорту стану в суспільстві (складнощі у взаєминах з рідними, дрібні сварки, невдачі тощо); зростання кількості подій, що мають певне значення для конкретної особистості та загрожують її безпеці; зміна екологічної обстановки, збільшення кількості суперечливої та неоднозначної інформації; наявність необхідності прийняття життєво важливих рішень у незрілому віці.

Численні соціально-психологічні дослідження свідчать, що найчастіше зустрічаються люди з рисами особистості небезпечного типу поведінки. Для них характерний свідомий чи несвідомий прояв агресії. Ця агресія, насамперед, заподіює шкоду їхньому здоров'ю та створює небезпечні для людини ситуації, але, в кінцевому рахунку збиток завдається і суспільству, і природному середовищу, порушуючи екологічну рівновагу й енергетичний баланс. Переважання в суспільстві особистостей такого типу призводить до зростання відповідних загроз для людства в цілому. Це відбувається через агресивні дії, що взаємно продукуються людьми. Міжособистісна конфронтація в суспільстві провокує зростання психологічної напруженості у всіх сферах життя і збільшення рівня захворюваності населення країни. Крім того, виникають процеси, пов'язані з нераціональними природокористуванням і збільшенням кількості відтворення населення, що є провісниками екологічної та демографічної криз. Уникнути останніх можливо лише за умов зміни світогляду суспільства зі споживчого на раціональне, обмежене використання природних та енергетичних ресурсів. Саме такий світогляд притаманний особистості безпечного типу поведінки. Він відбиває прагнення людини до безпечної самореалізації в житті. Її здатності базуються на певних мотиваційних настановах, вольових якостях особистості, підґрунтям яких є власні емоційна та інтелектуальна сфери. Крім того, умовою безпечної поведінки є компетентність у питаннях забезпечення професійної, політичної, правової, соціальної, моральної та фізичної захищеності людини.

До її типологічних рис належать: мотиви поведінки, цільові настанови і способи діяльності. Мотиви: колективістські, що спонукають людину-громадянина до життєдіяльності в традиціях взаємної допомоги, виключають отримання користі з проблем, слабкості оточення і не допускають хижацького ставлення до природи. Цільові настанови: постійне продукування потенціалу безпеки існування людини (включаючи саму себе), природи і суспільства. Способи діяльності: мінімізація внутрішніх загроз, створених (свідомо чи несвідомо) самій собі, і запобігання (обмеження) активності, що містить небезпеку для людей і життєвого середовища.

Виходячи з вимог, що встановлює до людини середовище існування (природа, суспільство, техніка), можна виокремити основні якості особистості безпечного типу. До них належать: дбайливе ставлення до навколишнього світу; обізнаність у галузі безпечної життєдіяльності; передбачення небезпек, що впливають на людину; організаторські здібності; безпечна комунікація з оточенням; наявність навичок захисту довкілля і співтовариства від соціальних, природних та техногенних загроз [3, с. 51].

Особистості безпечного типу поведінки притаманні певні психофізіологічні характеристики, головною з яких є адекватна, безпечна для оточуючих діяльність мозку людини. Психіка кожного індивідуума є однією з форм активності мозку. Психічна діяльність – вищий рівень функціонування мозку, її специфічною ознакою є відображення дійсності через образи, поняття, емоційні переживання і вольові спонукання до діяльності. Пізнавальна та емоційна активність, тобто вольова регуляція поведінки особистості, ґрунтується на нейрофізіологічному базисі і передбачає відповідні процеси в нервовій системі людини.

Для викладача ПТНЗ – носія культури безпеки професійної діяльності – формування у майбутніх фахівців відповідних якостей як структурного багаторівневого утворення, є цілеспрямованою педагогічною діяльністю, результатом якої має стати конструктивна взаємодія вихованців з оточенням, техногенним і природним середовищами на засадах постійного

самовдосконалення і набуття вмінь вступати в інтелектуальне, інформаційне, суспільно-політичне, енергетичне та інші види взаємовідношень з природною, техногенною та антропогенною сферами в процесі професійної діяльності [2, с. 43].

Якості особистості безпечного типу поведінки, що характеризують стан індивіда в кризових або екстремальних ситуаціях, у процесі взаємодії з навколишнім середовищем, спілкування з іншими особами, зумовлені відповідними нейрофізіологічними процесами і властивостями нервової системи людини, відповідальними за її безпечну життєдіяльність. Тому педагогові важливо враховувати й те, що робота мозку взагалі, а також психічна активність останнього має рефлекторний характер. Це дасть змогу зрозуміти ексклюзивність особистості вихованця, виявити причини можливих невдач у професійній діяльності, прогнозувати виникнення небезпек, вчасно допомогти йому розібратися в ситуації або завданні, а найголовніше – не бути джерелом небезпечних подій.

Вплив небезпеки на людину визначається дією трьох психофізіологічних механізмів [4, с. 156]. По-перше, безумовно-рефлекторного, який відбивається в тому, що деякі подразники (темрява, поява почуття страху перед іншою людиною, незнання, як діяти в ситуації тощо) є безумовними сигналами, на які психіка реагує станом переляку або паніки різного ступеня. Протягом адаптації до таких дій безумовні рефлекси слабшають, емоції страху гальмуються та зникають. По-друге, умовно-рефлекторний механізм діє, коли людина має деякий негативний досвід і в неї виробився умовний рефлекс на безпечні елементи ситуації, які раніше супроводжували реальну небезпеку. Носію культури безпеки професійної діяльності слід використовувати у практичній діяльності процес гальмування даного рефлексу у вихованця, створювати компенсаторні педагогічні умови для виключення його впливу. І наостанок: дія інтелектуального механізму виявляється в тім, що почуття страху може бути наслідком уявного відтворення небезпеки, небезпечної ситуації, спогадів про пережиті загрози

тощо. Раптовість виникнення ситуації, дефіцит інформації, втома, перевтома – це фактори, що провокують небезпечну поведінку людини.

Відсутність умінь у складній ситуації та виникнення страху змушують її приймати неадекватні рішення і діяти відповідно. Особа, що навчена правильно діяти в ситуаціях, здатних викликати страх, у змозі адаптуватися, пересилити його, частіше виходить переможцем з екстремальної ситуації і при цьому здатна надати допомогу іншим. Стикаючись з різними обставинами під час професійної діяльності, що можуть бути як буденними, так і наслідками ситуацій екстремального характеру (тимчасовими, які вимагають великої напруги сили волі), не підготовлений фахівець може потрапити у складне становище. Його поведінку важко передбачити, тому й слід очікувати небезпечних дій у відношенні до себе, інших людей, життєвого середовища та суспільства в цілому. Отже, особливостями особистості безпечного типу поведінки є психологічна стійкість і психологічна готовність до дій у різних виробничих і життєвих ситуаціях, які гарантують безпеку їй і соціуму.

Психологічна стійкість вихованців передбачає: наявність стійких корпоративно-колективістських мотивів поведінки; знання особливостей середовища існування; усвідомлення можливих загроз і небезпек щодо себе; знання особливостей своєї психіки і соматички та здатність бачити їх в іншій людині. Окрім специфічних особистісних якостей (зібраність, швидкість реакції тощо), для психологічної готовності адекватно поводитися в надзвичайних ситуаціях, індивіду необхідні також відповідні знання (наприклад, фізичних основ оточуючих небезпек), уміння виходу з неї та навички прийняття і реалізації адекватних рішень.

Особистості безпечного типу поведінки притаманні також певні соціальні характеристики, до яких належать: раціональна та гуманістична активність в суспільстві; вміння застосовувати безпечні способи самореалізації під час взаємодії з середовищем перебування, інформаційною та інфраструктурою суб'єктів господарювання і колективу, вступаючи в

суспільно-правові відносини; уміння гармонійно спілкуватися з іншими людьми; постійне підвищення рівня інтелектуального, емоційного і фізичного розвитку. Зокрема, це відбивається в ретельному виконанні службових обов'язків, умінні будувати взаємини з державними, адміністративними та правоохоронними органами, у толерантних міжконфесійних, міжетнічних відносинах, у розвитку родини і держави, зміцненні гуманістичного світогляду, в реальній практичній професійній діяльності тощо.

Визначають такі критерії формування особистості безпечного типу поведінки: усвідомлення єдності природи і людини в енергетичному плані і розуміння своєї ролі у створенні безпечного життя на планеті, в країні, соціумі, родині; оволодіння практичними навичками поведінки в ситуаціях взаємодії з людьми та середовищем існування; уміння використовувати власні ресурси для безпечного існування в повсякденній діяльності і в екстремальній ситуації [5, с. 73].

Формуванню якостей особистості безпечного типу поведінки сприяють основні психолого-педагогічні умови, серед них: усвідомлення єдності середовища перебування, суспільства, людини у сферах її діяльності; розуміння своїх можливостей у забезпеченні особистої безпеки, а також довкілля та суспільства; обізнаність про небезпеки, що впливають на людину в суспільстві та життєвому середовищі; придбання здатності створювати необхідні ресурси власного безпечного існування; уміння організовувати безпечну діяльність для себе та інших людей; оволодіння способами раціональної та гуманістичної взаємодії з середовищем існування, технікою, людьми. Безпечна поведінка передбачає наявність чотирьох основних компонентів: прогнозування небезпеки, уникнення її впливу, подолання наслідків та створення ресурсів безпеки. Формуючи зміст даних компонентів, педагог ПТНЗ передає вихованцям знання, створює умови для формування навичок і вмінь безпечної професійної діяльності [6, с. 15].

Прогнозування небезпеки охоплює: знання номенклатури небезпек, які

оточують людину, їхніх фізичних властивостей, що впливають на неї, адекватну оцінку ситуації (вид небезпеки, характер і наслідки розвитку, адекватну спрямованість поведінки); передбачення небезпеки від середовища проживання (природного, техногенного, соціального) і, крім того, небезпеки від власного «я» (собі, середовищу перебування, іншим людям); планомірне навчання і підготовку майбутнього кваліфікованого робітника до безпечної професійної діяльності. Щоб уникнути впливу небезпеки індивіду потрібно розуміти природу її виникнення, характер розвитку небезпечних подій, усвідомлювати реальні можливості їхнього подолання, вміти правильно оцінити ситуацію і раціонально розподілити свої сили. Формуючи в майбутніх фахівців впевненість в тому, що вони, навіть у разі неможливості уникнути впливу небезпеки, здатні подолати її вплив, якщо будуть вести себе адекватно складності небезпечної ситуації, знати і застосовувати способи захисту (завчасне укриття у безпечному місці, захист під час її дії, а також усунення наслідків); володіти навичками само- і взаємодопомоги, викладачу потрібно мобілізувати мотиваційні настанови, емоції, волю, інтелект, особистісну і діяльнісну орієнтацію вихованців на досягнення цієї мети [7, с. 61].

Джерела небезпеки, як правило, носять комбінований характер, тому необхідно забезпечити функціонування комплексного механізму готовності вихованців до безпечної професійної діяльності. Цей механізм включає: придбання та передачу знань і навичок розвитку особистості в різних ситуаціях; формування екологічного світогляду; навчання діям в умовах аварій, катастроф та стихійних лих; розвиток уміння адекватно реагувати і поводитися в умовах соціальних конфліктів.

Безперечно, основою формування особистості безпечного типу поведінки є освіта як триєдиний процес виховання навчання та розвитку особистості. Культурна спадщина не відтворюється сама по собі, а вимагає свідомого добору, освоєння та трансляцію, головним чином, у рамках системи освіти, котра повинна бути безперервною і включати: дошкільну,

шкільну та професійну. Причому, необхідно, за можливістю, повніше насичувати їх питаннями культури безпеки. Працівників суб'єктів господарювання треба навчати у відповідних навчально-виробничих центрах на планових заняттях, а також пропонувати варіанти самостійного вивчення питань безпеки з подальшим контролем знань і перевірки навичок.

Оскільки прищеплювання культурних норм і соціальних цінностей найбільш ефективно відбувається під час становлення людини (в юнацькому віці), треба зосередити зусилля суспільства на організації та здійсненні навчання юнаків і дівчат. Під особливою увагою повинні перебувати питання вдосконалення навчально-виховного процесу, поліпшення навчально-методичної та матеріальної бази професійно-технічних навчальних закладів. І, насамперед, інформаційно-комунікаційні матеріали, що включають наочне забезпечення й комп'ютерні тести, мультимедійні електронні підручники, комп'ютерні відеофільми, навчальні програми, навчально-методичні комплекти для освітніх установ та інша друкована, відео і аудіо продукція. Вона має бути розроблена з урахуванням основних принципів формування особистості безпечного типу поведінки, її необхідно тиражувати і широко впроваджувати в культурно-освітню практику. Однак слід пам'ятати, що ця продукція є тільки ініціюючим фактором засвоєння елементів культури безпеки, до того ж, розробляючи її, необхідно врахувати етнографічні, природні, техногенні та інші особливості регіонів і держави.

Висновок. Отже, основою формування особистості кваліфікованого робітника з безпечним типом поведінки у ПТНЗ є виховання, навчання та розвиток молоді, прищеплення їй культурних норм і соціальних цінностей шляхом мобілізації мотиваційних настанов, емоцій, волі, інтелекту, особистісної і діяльнісної орієнтації вихованців на досягнення цієї мети.

Список використаних джерел

1. Кулалаєва Н. В. Виховна складова педагогіки безпеки: Монографія [Текст] / Н. В. Кулалаєва О. А. Мармазинський В. О. Михайлюк / Миколаїв:

также причины его возникновения и возможные последствия реализации. Проанализированы типологические черты личности безопасного типа поведения, к которым относятся мотивы поведения, целевые установки и способы деятельности. Обоснованы психолого-педагогические условия формирования личности безопасного типа в профессионально-технических учебных заведениях, а так же её психофизиологические и социальные характеристики и особенности. Обозначены основные принципы формирования системы безопасности человека и общества.

Ключевые слова: личность безопасного типа поведения, профессионально-технические учебные заведения, культура безопасности, культура безопасности профессиональной деятельности.

FORMATION OF FUTURE SKILLED WORKERS SAFE TYPE OF BEHAVIOR IN PRODUCTION

Natalia Kulalaeva

PhD, associate professor, senior researcher at the laboratory of foreign systems of vocational education and training of the Institute of Vocational Education NAPS Ukraine

Abstract

The term "personality of secure mode of behavior" is represented in the article. Main types of destructive behavior are shown together with the reasons of its origin and possible sequences of its realization. The typological features of personality of secure mode of behavior are analyzed where the motives of behavior, ambitions and ways of activity are included. Psycho-pedagogical conditions of forming the personality of secure mode of behavior in vocational schools together with his/her psychophysical and social characteristics and specific features are represented in the article. The main principals of forming the security system of a human being and the society are outlined.

Keywords: personality of secure mode of behavior, VET schools, safety

culture, safety culture of professional activity.

References

1. Kulalaeva N.V. Vihovna skladova pedagogiki bezpeki: Monografiya [Tekst] / N.V. Kulalaeva O.A. Marmazinskiy V.O. Mihaylyuk / Mikolayiv: Vidavnitstvo Torubara V.V., 2014. – 354 s.
2. Dronov A.A. Sotsial'no-pedagogicheskie aspekty formirovaniya kul'tury bezopasnosti zhiznedeyatel'nosti studentov [Tekst] / A.A. Dronov // Sotsial'nye i sotsial'no-pedagogicheskie problemy: poisk i imodeli resheniya: sb. nauchn. tr. – Vypusk 7 / [nauchn. red. M.V. Shakurova]. – Voronezh: VGPU, 2009. – S. 40–44.
3. Neverov V.N. Formirovanie lichnosti bezopasnogo tipa povedeniya priobuchenii OBZh: psikhologo-pedagogicheskiy aspekt [Tekst] / V.N. Neverov, A.M. Derkach // Molodoy uchenyy. – 2014. – №5.1. – S. 50-53.
4. Kraynyuk V.M. Osobli vosti psihichnogo reaguvannya na ekstremalni situatsiyi [Tekst] / V.M. Kraynyuk // Aktualni problemi psihologiyi: zb. nauk. Prats Institutu psihologiyi im. G.S. Kostyuka APN Ukrayini / zared. S.D. Maksimenka. – K. : Logos, 2007. – T.7, vip. 11. – S. 155-162.
5. Kulalaeva N.V. Kultura bezpeki lyudstva: Monografiya [Tekst] / N.V. Kulalaeva, V.O. Mihaylyuk / Mikolayiv: Vidavnitstvo Irini Gudim, 2011. – 371 s.
6. Ovcharova R.V. Tekhnologii raboty shkol'nogo psikhologa s pedagogicheskim kollektivom [Tekst] / R.V. Ovcharova. – Kurgan: izd-vo Kurganskogo gos. un-ta, 2006. – 187 s.
7. Moshkin V.N. Vospitanie kul'tury bezopasnosti shkol'nikov: Monografiya [Tekst] / V.N. Moshkin – Barnaul: Izdatel'stvo BGPU, 2002. – 318 s.